

ואנוכי הסתר אסתיר: בין חסידים למתנגדים

תיאור הפורענות המופיע בפרשתנו, "ואנוכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא", מרמז לנו על הסתרה כפולה הנוכחת במציאות חיינו – ההסתרה, והסתרה-ההסתרה. הגדרתה המדויקת של הסתרה זו נמצאת בליבה של מחלוקת יסודית בין הגישה החסידית לבין גישתו של ר' חיים מוולוז'ין, שללא ספק ינקה מגישתו של הגר"א, אם כי יתכן ואינה זהה איתה.

כדי שאוכל להסביר זאת, מבקש אני לבנות ביחד אתכם דגם, אם תרצו מטפורה לכמה מהאידיאות המופשטות שבשיטה. נתאר לעצמנו סופר שחיבר ספר עשיר ומופלא. עשיר – מתואר בו עולם ומלואו. מופלא – כי המחבר העניק עצמאות מסוימת לגיבורי – או אולי אזרחי – הספר. הם חיים ממש, מרגישים וחושבים, נהנים וסובלים, ויש להם אף בחירה חופשית, דרגת חרות מסוימת, אמנם, הסופר שולט על המתרחש בעולם זה, אולם הוא מכבד את עצמאות הגיבורים תוך ציפייה לראות כיצד הם יבנו את עולמם. הבה ונחשוב שהקב"ה הוא מעין סופר כזה, והעולם מעין ספר. לא ספר של נייר, כריכה ודיו, אלא כביכול – ואדני מדגיש את ה'כביכול' – במחשבתו של הסופר. יתירה מכך, לספר אין קיום בלעדי הסופר. הסופר השמימי נוכח בו. בשפה פילוסופית נקרא 'אימננטיות' לנוכחות זאת, או 'פְּנִיָּתָאִיזְם'. אני מדייק פְּנִיָּתָאִיזְם כי הסופר - הקב"ה "ממלא" את הספר ולא 'פְּנִיָּתָאִיזְם' כי הוא גם "מקיף אותו", כאילו "עודף" אותו. אולי יש במחשבתו יותר מספר אחד, ואולי יש בו כאילו "אזורים" בהם הוא כלל לא מחבר ספרים. על כל פנים הבה ונקבל את העיקרון הקבלי בהגדרת הספר הקוסמי שלפנינו: "לית אתר פנוי מניה", אין מקום פנוי ממנו, וגם דברי ר' יוסי בר חלפתא: "הוי אומר שהקב"ה הוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו".

אכן, "אין מקום פנוי ממנו", אך כאן פרצה מחלוקת קשה בין שתי עמדות דתיות, קרובות-רחוקות. עמדתו של ספר 'התניא' מול עמדתו של 'נפש החיים', רבי חיים מוולוז'ין. לשניהם מהווה העקרון "אין מקום פנוי ממנו" בסיס משותף, אולם עיקרון זה התפרש בדרכים מנוגדות. אם תרצו, כאן שורש המחלוקת שבין הדרך החסידית לדרך ה"מתנגדית".

לפי גישתו של ר' חיים, העולם קיים "מצדנו", כשמאחוריו אין כלום. יש רק מציאות א-להית. הקוסמוס המתגלה לעינינו אינו אלא אשליה. לעומת זאת, על פי גישתה של חב"ד, העולם הוא אמנם אשליה, אבל מאחורי האשליה מסתתר הקב"ה. לפי ר"ח העולם אינו אלא מעין סרט, או – נכון יותר – ממשות מדומה, מציאות וירטואלית, המתגלית בפני האדם. זאת עמדה אקוסמיסטית: הקוסמוס – כמוהו כחלום – איננו קיים, במשמעות

האמתית של המושג קיום. כמובן שאי שם, מאחורי הכל, מצוי מקומו של עולם, הקב"ה. אך אם נקלף את שכבת התופעות המופיעות לפנינו, נמצא רק את האין המוחלט. לעומת זאת לפי חב"ד, המציאות היא תוצאת המשחק הקיים בין הגילוי לבין ההסתרה והתחפוש. אם נקלף את התופעות ניוכח לדעת שהעולם אינו אלא מעין תיאטרון כשמאחורי כל הדמויות של המשחק, מסתתר בתחפושת שחקן ריאלי, א-להים. על פי החסידות ההסתרה שבעולם היא כפולה: "ואנכי הסתר אסתיר". הקב"ה מסתתר בעולם, והוא גם מסתיר את העובדה שהוא מסתתר. האם מסוגלים אנו לחשוף את הישות המצויה מאחורי הקלעים של ההסתרה, או במונחים חסידיים, האם ניתן להחזיר את המציאות לאין, להסיר את התחפושת שהעולם מתכסה בה.

לדגם יש ממד נוסף. הסופר חי את הספר שלו והוא נהנה וסובל ממעשי הדמויות שבו. אלא מה? שלא כרוב הספרים המצויים בשוק, אין הוא נהנה מהרפתקאות הגיבורים או ממשחקי האהבה שביניהם, אלא ממעשי החדש שהם עושים. אך יש תקווה נוספת לסופר. באהבתו לגיבורי הספר שואף המחבר לכך שהם גם יכירו אותו וינסו להגיע אליו. רבים מאזרחי הספר, לא רוצים כלל לחשוב על מעמד של "היות בתוך ספר". הם – חסרי כל חוש ל'מַעָר' – הם רואים את עצמם כחיים בעולם ממשי ללא מחבר. אחרים מאמינים בקיומו של הסופר ומתגעגעים אליו. אלו הם בעלי החוויה הרליגיוזית. מעבר להם נמצאים המאמינים באפשרות לפרוץ אל מעבר לספר בחוויה המיסטית, ב'דבקות', המזעזעת את התודעה הרגילה.

אין מתייחסות הגישות עליהן עמדנו לחיינו הדתיים? אם אמנם בעולם מסתתר הקב"ה, הרי שיתכן ויש עוד צורות להגיע אליו בנוסף לתורה ומצוות. זאת העבודה בגשמיות. אם העולם אינו אלא אשליה, ריק לחלוטין, העבודה בגשמיות חסרת משמעות. למה הדבר דומה? לחייל במוצב רחוק ומבודד. הדבר היחיד שמקשר אותו לביתו, הוא מכתב מאהובתו. הוא מחזיק בידו את המכתב, הופך בו והופך בו, זה ורק זה, הכל עבורו. המכתב הוא התורה. לא כך מאמין מי שחושב שהקב"ה נוכח בעולם, מסתתר מעבר לתופעות. אולי ניתן להפקיע את ההסתרה. זאת הייתה עמדתם של ראשוני החסידות. לעניות דעתי, קיבלה חב"ד דרך זו, תיאורטית, להלכה אך לא למעשה, שכן דרך זו נתפסת כמתאימה אולי לדורות הראשונים אך לנו, לא. עם זאת, חב"ד הציגה לפנינו דרך אחרת: "רצה הקב"ה שתהיה לו דירה בתחתונים". וכך נולדה לה דרך חסידית, שהקימה בכל מקום, מחסה ליהודי הנע ונד, ודירה בתחתונים להקב"ה. שגרירויות של העולם הנסתר בפלנטה שלנו.